

Grygier, Tadeusz

Archiwalna kartografia historyczna Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie (od XVI wieku do 1945 roku)

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 55-72

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TADEUSZ GRYGIER

ARCHIWALNA KARTOGRAFIA HISTORYCZNA
WOJEWÓDZKIEGO ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W OLSZTYNIE
(OD XVI WIEKU DO 1945 ROKU)*

I. UWAGI WSTĘPNE

Docelowe i ukierunkowane zbieranie kartografii w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie¹ zapoczątkowano w 1952 r. Poprzednio akcję zabezpieczania materiałów archiwalnych podejmowała sporadycznie państwowa służba archiwalna już w połowie 1945 r. Zabezpieczano wówczas akta, a kartografię raczej, tylko związaną z aktami lub z zespołami aktowymi. Nie zmienił się system zbierania akt w latach 1947—1950. Najwięcej uwagi koncentrowano na zabezpieczaniu tzw. głównych materiałów archiwalnych (*Hauptarchivalien*). Kartografia jako tzw. uboczne materiały archiwalne (*Nebenarchivalien*) nie mogła stanowić ukierunkowanego zamierzenia założonego w listopadzie 1948 r. Archiwum Państwowego w Olsztynie. Główny wysiłek Archiwum w latach 1948—1951 skierowano na zgromadzenie w Archiwum zabezpieczonych akt oraz na wstępne ich uporządkowanie². Dopiero wykonanie tych podstawowych prac pozwoliło na ukierunkowanie działań

* *Od Redakcji.* Artykuł niniejszy został wygłoszony na Konferencji Kartograficznej, która odbyła się z okazji III Tygodnia Archiwów oraz 20-lecia Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie 24 października 1968 r. Dyskusyjne sformułowania Autora dotyczące pojęcia i systematyki zbiorów kartograficznych pozostawiamy bez zmian.

¹ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej WAPO) nie posiada statutowo osobnego oddziału zbiorów kartograficznych. Zbiory te są częścią składową Oddziału IV — zbiorów i kolekcji. W skład tego oddziału wchodzi różne zbiory aktowe (np. zbiór archiwów podworskich), depozyty (np. instytucji i osób prywatnych), zbiory źródeł publicystycznych (np. plakatów), różnego rodzaju miscellanea. Jako wyodrębniającą się grupę w Oddziale IV ujęto zbiory kartograficzne.

² Pierwszym zespołem archiwalnym, który w 1949 r. zaczęto opracowywać w WAPO była rejencja olsztyńska. Odtworzyłem strukturę zespołu nadaną w Archiwum Państwowym w Królewcu w latach 1932—1935 przez E. Weisego oraz H. Golluba. Zespół ten nie posiada zbiorów kartograficznych istniejącej przy każdej rejencji *Plankammer*. Ponieważ w zbiorach w Getyndze (*Staatliches Archivlager in Göttingen*) również się one nie znajdują, należy uznać je za zaginione i chyba już za stracone. W *Plankammer* przechowywano tzw. luźne zbiory kartograficzne. Z tych luźnych zbiorów zachowały się tylko szczątki kartografii plebiscytowego komisarza Rzeszy w Olsztynie. W komplecie natomiast zachowała się kartografia zespołu rejencji olsztyńskiej (a przed rokiem 1905 kartografie rejencji królewieckiej i gabińskiej) wszyta do akt. Szczegóły zob. T. Grygier, *akta rejencji olsztyńskiej w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie*, Archeion, 1962. t. 38, ss. 129—154.

ności, na wypełnienie współczesnych zadań dokumentacyjnych Archiwum, gdyż po pierwsze — materiały kartograficzne, jako materiał archiwalny, są stosunkowo młodą grupą archiwaliów (mniej więcej od początku XIX wieku), a po drugie — są częścią składową zbiorów współczesnych, wpływających do Archiwum w wyniku działalności dokumentacyjnej archiwów³. W wyniku akcji zabezpieczającej i zbierackiej olsztyńskie Archiwum posiada przeszło 100 000 jednostek kartograficznych, z tego w latach 1953—1966 zinwentaryzowano oraz skatalogowano przeszło 14 000. Praca nad zbiorami kartograficznymi jest trudna i pochłania wiele czasu, więc inwentaryzacja dotyczyła na razie kartografii luźnej. Natomiast kartografia wszyta w akta nie jest na razie zewidencjonowana. Główny wysiłek w opracowanie zasobu kartograficznego Archiwum w Olsztynie włożył zmarły w 1965 r. kustosz Archiwum Stanisław Rożański. Jego praca (w latach 1953—1960) stanowi punkt wyjścia dla każdej dalszej w tym kierunku pracy archiwistów olsztyńskich⁴.

Wreszcie należy podkreślić, iż archiwalna konferencja kartograficzna jest rezultatem planowej, długofalowej pracy Archiwum. Etapy te starano się uzmysłowić na przestrzeni 20 lat pracy w czterech zasadniczych cyklach konferencyjnych. W latach 1953—1954 cykl dotyczył rozwoju form kancelaryjnych zasobu aktowego Warmii, Prus Zakonnych, Krzyżackich i Wschodnich; w latach 1956—1958 (I Tydzień Archiwów — 10-lecie WAPO) dotyczył on archiwoznawstwa, tzn. przedstawienia zawartości treściowej zasobu archiwalnego (np. materiałów archiwalnych ilustrujących rozwój sprawy polskiej w Prusach Wschodnich oraz rozwój ruchu robotniczego na Warmii i Mazurach); w latach 1962—1964 cykl odnosił się do współczesnych, wzajemnych stosunków między archiwami a administracją województwa olsztyńskiego (II Tydzień Archiwów i 15-lecie WAPO — dokumentacja archiwalna województwa olsztyńskiego oraz dokumentacja współczesna Archiwum). Obecnie rozpoczynamy etap związany z kartografią i dokumentacją techniczną. Następnie przedstawiona zostanie rola archiwalnej biblioteki podręcznej w pracy wewnętrznej Archiwum⁵.

³ Na terenie Prus Książęcych i Wschodnich materiały kartograficzne przed XVIII wiekiem z zasady gromadzono w bibliotekach. Dopiero w XIX wieku archiwiści królewieccy zaczęli przejmować oraz zbierać je również w archiwum. Stąd zbiory kartograficzne regionu były rozproszone w różnych instytucjach. Sytuacja po 1945 r. jest podobna z tą różnicą, że większość historycznych zbiorów kartograficznych znajduje się w WAPO. Część znajduje się jeszcze w urzędach (przede wszystkim geodezyjnych), a pojedyncze w Stacji Naukowej PTH w Olsztynie, w Warmińskim Archiwum Diecezjalnym w Olsztynie oraz w Muzeum Mazurskim w Olsztynie. Należy zaznaczyć, iż sytuacja zbiorów kartograficznych sprzed 1945 r. zaciążyła również na organizacyjnym rozwiązaniu w samym WAPO. Część materiałów kartograficznych znajduje się w bibliotece podręcznej Archiwum.

⁴ Doświadczenia w opracowywaniu materiałów kartograficznych zdobywano na zbiorach Konserwatora Zabytków Prus Wschodnich (*Der Provinzialkonservator der Denkmäler der Kunst und der Geschichte der Provinz Ostpreussen* — dalej PKO). Szczegóły zob. S. R ó ż a ń s k i, *Z problematyki ochrony zabytków sztuki byłych Prus Wschodnich*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1957, z. 1, ss. 11—25.

⁵ T. Grygier, *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie. Dziesięć lat pracy*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1958, z. 3, ss. 271—288; T. Grygier, *Wojewódzkie Archiwum Państwowe*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1963, ss. 306—320; T. Grygier, *Dokumentacja archiwalna urzędów województwa olsztyńskiego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1964, z. 3, ss. 346—371.

Sprawy biblioteki podręcznej Archiwum interesowały archiwistów olsztyńskich od samego początku, mimo iż w organizacji pracy stanowiły podrzędne zadanie. Biblioteka licząca przeszło 12 000 tomów jest zewidencjonowana, zinwentaryzowana, ale nie w pełni skatalogowana. Interesuje ona Archiwum z dwu powodów, z jednej strony jako uzupełnienie archiwaliów (zob. K. Forstreuter, *Druckschriften als Ergänzung von Archivalien. Grenzen von Archiv- und Biblio-*

II. UWAGI METODYCZNE

Pod pojęciem „materiałów kartograficznych” rozumiemy specyficzny rodzaj archiwaliów ubocznych, obejmujących następujące grupy: mapy, plany, szkice, schematy, projekty, dokumentację oraz obrazy. W systematyce źródłowej archiwalia należą do grupy źródeł socjotechnicznych (socjograficznych, instytucjonalnych, familijnych, etnograficznych, urzędowych czyli archeologicznych). W dalszym jednak swym podziale, mimo wielu metodologicznych zastrzeżeń, kryteria podziału formalnego przeważają nad kryteriami podziału rzeczowego⁶. Istotą kartograficznego rodzaju źródeł jest ich oglądowność oraz swoistego rodzaju pismo (są dokumentami oglądowymi z uwzględnieniem formy dokumentu pisanego czyli graficznego). Ten rodzaj źródeł ma jedną wspólną cechę, mianowicie zamierza w jakiś sposób graficznie przedstawić rzeczywistość, obiekt, przedmiot czy teren. Stąd określanie zasobów kartograficznych w praktyce administracyjnej Prus Książęcych i Wschodnich jako produktów *Topographische Bureau, Plankammer i Bilderarchiv*. Pojęcie „ikonografia” wiąże się tradycyjnie tylko z ostatnią grupą archiwaliów ubocznych — z obrazami. Ale trzeba zaznaczyć, że pojęcie „ikonografia” ma jeszcze jedno znaczenie — obok uznania tej grupy materiałów za wizualną dokumentację dziejów (ściślej rzeczywistości) — bardziej znane jest ujęcie z zakresu historii sztuki, iż ikonografia jest opisem oraz interpretacją elementów treściowych i symbolicznych w dziełach sztuki⁷.

Materiały kartograficzne, mimo swej młodości, jako archiwalia, nie wymagają szerszego uzasadnienia. Przyjęły się w praktyce archiwalnej i nie do pomysłenia jest obecnie, by jakikolwiek archiwista mógł ten rodzaj archiwaliów zlekceważyć. Mapy są lekturą niezmiernie interesującą, zdolną często zastąpić i książkę, pokazać na jednej płaszczyźnie to, co wymagałoby długiego opisu, poinformować w sposób szczególnie, pobudzający wyobraźnię, tym bardziej, gdy zgromadzimy mapy wystarczająco różnorodne, przedstawiające także zjawiska społeczne, ich rozmiar, ewo-

theksgut, *Der Archivar*, 1964, H. 2/3, ss. 245—251) oraz jako uzupełnienie zbiorów bibliotecznych drukami zawartymi w aktach (zob. T. Grygier, *Dokumentacja współczesna województwa olsztyńskiego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1964, z. 4, ss. 520—530).

⁶ G. Labuda, *Próba nowej systematyki i nowej interpretacji źródeł historycznych*, *Studia Źródłoznawcze*, 1957, t. 1, ss. 17, 46.

Dla potrzeb archiwisty ustalone przez W. Bauera, E. Kacpera, O. Stolz a czy G. Labudę systematyki są niewystarczające. Zresztą ogólnie znaną rzeczą jest, iż źródła pisane są najważniejszym zespołem źródłowym i zarazem najtrudniejsze do posegregowania. O. Stolz wyraźnie podkreśla, że miarodajna dla podziału źródeł na działy i poddziały jest jedynie ich „istota zewnętrzna i wewnętrzna”. Stąd w systematyce materiałów kartograficznych WAPO posłużono się systematyką H. O. Meisnera i W. Leescha, *Grundzüge einer deutschen Archivterminologie*, *Archivmitteilungen*, 1955, H. 4, s. 8, dzielących materiały archiwalne na główne, uboczne oraz zbiory (*Sammlungsgut*). Bogactwo zasobu WAPO w wielu punktach rozsadza i tę systematykę, niemniej pozwala ona na przejrzyste posegregowanie zbiorów kartograficznych.

⁷ Opracowane przez S. Różańskiego katalogi i inwentarze kartograficzne odmiennie ujmują luźne zbiory kartograficzne oraz kartografię związaną z aktami (wszyscy). Dla kartografiki luźnej przyjęto w WAPO formę ewidencji w postaci inwentarza kartkowego i książkowego. Natomiast dla kartografiki wszytej przyjęto formę ewidencji w postaci katalogów, bowiem woluminy tekstowe w WAPO często zawierają obok siebie pisma, mapy, plany, rysunki, sztychy, fotografie, reprodukcje czy inne rodzaje załączników. Organizacyjnie stanowią jednak jedność. Ostatnio próbę usystematyzowania i typologii zbiorów kartograficznych podjął J. Papritz, *Archivische Karten — Titelaufnahme im Archiv*, Marburg 1967, s. 54.

lucję, konfigurację, i gdy opatrzymy je datami i cyframi, pozwalającymi odtwarzać marszrutę grup społecznych, instytucji, tendencji, w ogóle rzeczywistość⁸.

Parę słów należy poświęcić uzasadnieniu archiwalnego przechowywania obrazów. Jest to punkt styczny, a raczej sporny między archiwami a muzeami; podobnie jak spór między archiwistami a bibliotekarzami o rozstrzygnięcie pojęcia „rekopisu archiwalnego” a „rekopisu bibliotecznego”⁹. Pod pojęciem „obrazu” rozumie się materiał, na którym technicznie przedstawia się jakieś wydarzenie, rzecz czy osobę. Chodzi tu, podobnie jak w plakacie, nie o dzieła sztuki, a o elementy, które ustalają jego wartość historyczną (źródłową). W grupie obrazów rozróżniamy trzy ich rodzaje:

Rysunek, fotografię lub kliszę fotograficzną. Tego rodzaju źródło może z powodzeniem uzupełniać „świadczenia świadków” jak list, dziennik czy wspomnienie; ale też nigdy nie może awansować (podobnie zresztą jak wszystkie materiały kartograficzne) do roli samodzielnych archiwaliów. Na marginesie zaznaczyć jednak trzeba, że pamiętnik prowadzony w postaci rysunków należy do zbiorów muzealnych¹⁰. Jeśli chodzi o zbiory fotograficzne, to określa się je jako bibliotekę fotograficzną czy fototekę. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na archiwalny sposób panowania nad tego rodzaju zbiorem fotograficznym. Z doświadczeń WAPO wynika: po pierwsze — notuje się w kartotekach tylko grupy tematyczne, a nie poszczególne fotografie; po drugie — pracownik zarządzający tymi zbiorami musi operować tym materiałem bezpośrednio „gdyż częste używanie kartoteki tylko by odciągnęło pracownika od stałego kontaktu z materiałem ilustracyjnym”. Tymczasem archiwista musi być tym materiałem przepojony; po trzecie — rysunki, fotografie czy klisze fotograficzne muszą być przechowywane osobno. Różnice formatu i materiału są tak znaczne, że stanowią one oddzielne zbiory¹¹.

Drugim rodzajem obrazów są obrazy reporterskie. Są to przeważnie zdjęcia od czasu, gdy druk gazet zna autotypię. Są one ważnym elementem reportażu dziennikarskiego, więc środkiem wpływania na opinię publiczną. Życie publiczne uwiecznione jest w fotografii, stąd archiwista (przede wszystkim w małych archiwach) winien je zbierać oraz włączać do kroniki regionalnej oraz uznać je za uzupełnienie archiwaliów¹².

W tym miejscu należy zaznaczyć, że właśnie obrazy reporterskie, jako instrument kształtowania opinii publicznej, łączą się z innym rodzajem archiwaliów. a mianowicie z jednym ze źródeł publicystycznych, jakim jest plakat. I znowu, podobnie jak przy rysunkach, archiwiscie przy ocenianiu plakatu nie chodzi natu-

⁸ T. Robak, *Deglomeracja nauki*, Życie Literackie, 1968, nr 40 z 6 X 1968.

⁹ F. Zimmermann, *Die Stellung der Archive innerhalb eines Systems der Dokumentation*, Archivalische Zeitschrift, 1966, Bd. 62, s. 112.

¹⁰ Organiczne powiązanie zdjęć PKO z aktami nie pozwala w WAPO na zorganizowanie fototeki. Według powiatów liczba fotografii jest następująca: olsztyński — 79, piski — 12, giżycki — 27, etcki — 14, nidzicki — 27, szczycieński — 13, ostródzki — 56, reszelski — 32, mrągowski — 2, bartoszycki — 95, braniewski — 45, rybacki — 97, gierdawski — 24, lidzbarski — 145, iławewski — 70, morąski — 50, pasieki — 16, kętrzyński — 26, welawski — 95, węgorszewski — 17, gołdapski — 7, inne — 320. Fotografie te wykonano w latach 1892—1938.

¹¹ Podobnie sprawa przedstawia się z fotografiami zawartymi w dokumentacji technicznej w *Denkmaltatzen* Konserwatora Prowincjonalnego (dalej DA). Jest ich 36 wykonanych w latach 1906—1936 zwykle jako ilustracja obiektu, którego inwentaryzację techniczną przeprowadzano.

¹² Obrazy reporterskie są również zwykle związane organicznie z aktami. Są ilustracją kronik prowadzonych przez starostwa powiatowe (landratury) czy zarządy miejskie. Nasilenie prac kronikarskich na terenie Prus Wschodnich zaznaczyło się w latach 1862—1914 oraz w latach 1933—1942.

ralnie o dzieło sztuki, a o dokument współczesnej rzeczywistości. Plakat oddaje bowiem koloryt epoki, a w grupie źródeł publicystycznych pod wieloma względami zajmuje wyjątkowe miejsce. Niewiele odróżnia się treścią od druków urzędowych czy okolicznościowych. Tak w plakacie, jak i w drukach znajdujemy władze, partie, organizacje, czy osoby jako czynniki sprawcze. Plakaty informują o zakazach czy nakazach, chcą ująć opinię ludzką, zmobilizować do jakiegoś działania. Ale należy podkreślić, iż istotą plakatu jest oddziaływanie wzrokowe. Stąd często używanie obrazu w plakacie. Tym samym plakat zmusza niejako badacza do przeniesienia się emocjonalnego w czasy, które ilustruje. Wielkość i w zasadzie zły papier grozi plakatowi zniszczeniem; dlatego Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie przechowuje plakaty bezpośrednio z drukarni¹³.

Przy rozważaniu tych spraw należy zwrócić uwagę na to, że zbiory obrazów dochodzą zwykle do archiwów w oparciu o zwykłą własną kompetencję archiwów, tzn. drogą przejmowania akt od twórców zespołów. Tak przejęte obrazy powodują szczególne problemy archiwalne. Ale obrazy dochodzą również do archiwów w wyniku działalności zbierackiej oraz działalności dokumentacyjnych samych archiwów. Otóż kamera archiwisty stara się chwycić „na gorąco” wszelkie zmiany w życiu terenu, właściwości, wydarzenia, wizyty, zmiany ulic, domów, pól, ogrodów, czy urządzeń socjalnych¹⁴.

Trzecim rodzajem obrazów są filmy. Wartość historyczna tego rodzaju obrazu jest poważna. Umożliwia ona oddanie przebiegu wydarzeń w czasie i to za pomocą innego środka wyrażania. Krytyka źródłowa oraz metodyka historyczna dla tego rodzaju źródła jest dopiero w stadium powstawania, niemniej zadania archiwów w tym zakresie są jasne i zdecydowanie określone. Proponuje się dla zbiorów tego rodzaju obrazów wprowadzenie pojęcia filmoteka. Pojęcie to wprowadza się mimo zastrzeżeń humanistów¹⁵.

Na marginesie uwag dotyczących „obrazów” warto podkreślić fakt, że odwrotnie od „źródeł publicystycznych” obraz jest zawsze produktem gotowym, który albo może być wykorzystywany w całości, takim jakim jest, albo nie może być w ogóle wykorzystany. Wprawdzie istnieją możliwości wycinania czy przecinania obrazu, czy wprowadzenia zmian w komentarzu obrazu, niemniej nie można obrazów zmienić czy przeformować. Ta właściwość obrazu zbliża archiwistę do samej produkcji, do problematyki technicznej filmu, sztuki, do zagadnień wizualnych. I jeszcze jedno — obrazy wprawdzie dostarczają również sporo faktów, ale ich prawidłową funkcją jest wizualne informowanie¹⁶.

¹³ Zbiory plakatów sprzed 1945 r. znajdują się zwarcie w działach landratur i zarządów miejskich WAPO, dotyczących nadzoru policyjnego nad organizacjami politycznymi oraz cenzury.

¹⁴ W zespole PKO i jego DA oraz w aktach zarządów miejskich (w ich działach nadzoru budowlanego) znajdują się obrazy ilustrujące całą przebudowę obiektów. Obok wartości źródłowej dla historii, materiały te stanowią również cenny materiał do badania funkcjonalności obiektów.

¹⁵ Zespół PKO przed 1945 r. posiadał znaczny zbiór filmów, klisz fotograficznych oraz fotografii (każdego rodzaju ponad 10 000 sztuk). Droga ewakuacyjna zespołu była bardzo zagmatwana i z Królewca poprzez Szczecin i Toruń prowadziła do Olsztyna. Część tych zbiorów przejęta została w latach 1945—1950 przez różne instytucje i osoby. Zbiór klisz prawie w komplecie znajduje się w Państwowym Instytucie Sztuki w Warszawie, część fotografii również w Muzeum Mazurskim w Olsztynie. Tym sposobem w 1952 r. okaleczony zespół znalazł się w WAPO. Przejęte materiały świadczą o znacznej dewastacji dokonanej przez zbieraczy.

¹⁶ Szczególną wartość posiadają drzewo- i miedzioroty widoków miast z XVIII i XIX wieku, pozwalające na poznanie wyglądu miast, zamków czy pałaców (np. widok wzgórza katedralnego we Fromborku, zamku w Dąbrównie, pałacu w Słobi-

Te wstępne uwagi pozwalają na wyjaśnienie systematyki zbiorów kartograficznych znajdujących się w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie.

Pierwszym i najważniejszym rodzajem archiwalnych zbiorów kartograficznych jest:

1. *Mapa (Karte)*. Definicja jej dla potrzeb archiwalnych brzmi następująco: mapa jest to schematyczne, rysunkowe przedstawienie powierzchni ziemi.

Mapy w Prusach Książęcych i na Warmii pojawiły się na początku XVI wieku. Dwie najstarsze mapy naszego regionu z 1529 r. Kopernika i Aleksandra Scultetiego oraz z 1541 r. Rhetyka przepadły. Zachowała się natomiast kolejna mapa z 1542 r. Henryka Zella. Znalaziono ją w bibliotece Marciana w Wenecji. Jest to tzw. mapa wysoka, zorientowana na wschód. Jej wartości mierzy się doskonałą formą, tzn. dobrą kompozycją, doskonałym połączeniem czcionek z całością, drobiazgowym wykończeniem, ozdobieniem, świetnym obramowaniem, dobrym obliczeniem siatki, stopni oraz całością konstrukcji. Mapa opiera się na punktach określonych astronomicznie¹⁷.

Mapa Zella w porównaniu z młodszą o 34 lata (z 1576 r.) mapą Kaspra Hennebergera (pastora z Młynar) jest znacznie lepiej rozwiązana z punktu widzenia matematyczno-geograficznego i astronomicznego. Henneberger natomiast góruje nad Zellem znajomością terenu¹⁸.

Znaczna liczba map w zbiorach WAPO pochodzi z XVIII wieku. Są to przede wszystkim faksimile Jana Callasa, dalej rywala Callasa, L. Schultheiss v. Unfriede, dyrektora budownictwa Prus Wschodnich (w latach 1702—1721), który zostawił po sobie większą liczbę map z okresu swego urzędowania. Mapy gwałtownie wzrastają w XIX wieku; stają się one bowiem coraz potrzebniejszym elementem w zarządzaniu i gospodarce prowincją¹⁹.

tach). Inny rodzaj obrazów stanowią 54 arkusze o 110 akwarelach wg fresków z XIV wieku wydobytých spod dwu warstw bielenia wapnem ścian katedry z Królewca. Obrazy te uzmysławiają w pełni koloryt sztuki średniowiecznej (zob. DA — t. 3). Układ nadany tym obrazom w WAPO oddaje kolejność rozmieszczenia fresków na ścianie północnej, południowej (wysokiego chóru kapitułnego przedstawiającego sceny z „drogi zbawienia” z Pisma Świętego), malowidła gurtów, luków, filarów, chóru organowego, tzw. kaplicy czy kościoła kaznodziejskiego oraz kościoła laickiego (*Predigt- und Laienkirche*), północnej ściany nawy głównej, gdzie znajdowały się tylko ornamenty lub freski heraldyczne.

¹⁷ Ostatnio uwagi na ten temat podała M. Pollakówna, *Tradycje Kopernikańskie w kartograficznym obrazie Prus Zella*, *Studia Źródłoznawcze*, 1958, t. 2, ss. 113—117.

Zbiór map w DA — teka XLI ułożony jest chronologicznie i to według dat oryginałów, a nie kopii. W inwentarzu zaznaczono jednakże jedną i drugą datę. Taki układ daje ogólny pogląd na rozwój kartografii. Teka ta rozpoczyna się od fotokopii mapy Zella, map Meriana (z 1650 r.), Steutnera (z 1684 r.), Klüfery (z 1865 r.), Lindloffa, Wosecka oraz map Sztabu Generalnego w Berlinie i Instytutu Kartograficznego w Berlinie.

¹⁸ Mapy dawne z XVI i XVII wieku w WAPO nie są związane z żadnym zespołem aktowym, stąd uznano je za mapy autarkiczne, np. mapy powiatu ostródzkiego z 1645 r. wykonane przez dwu kartografów księcia pruskiego — Stefana Dombrowskiego (*Stephanus Dombrowsky, Electoralis juratus agrimensor*) czy M. Alberta Linemannusa, profesora matematyki na Uniwersytecie Królewieckim. Mapy te wykonywane były raczej na drodze prywatnie zleconych prac. Zresztą znaczna liczba map w WAPO z XVIII i XIX w. proveniencyjnie należy do różnych zespołów, ale ujęte są osobno i uznane są za samodzielne (autarkiczne), gdyż albo jest tak mało elementów, że nie można ustalić ich pochodzenia; albo ustalono proveniencję, jednakże WAPO nie posiada zespołu aktowego określonego twórcy zespołu.

¹⁹ Mapy te są organicznie zrośnięte z aktami i trafić do nich można tylko poprzez specjalną ewidencję, określoną w WAPO jako katalog map i planów w wo-

Mapy usystematyzowano²⁰ następująco:

— Mapy terytorium (*Landschaftskarten*), które odzwierciedlają naturę terytorium przekształconą przez człowieka, są pierwszą grupą. Rozróżnia się kilka form tych map, przede wszystkim mapy fizyczne. W praktyce prawniej używano dla ich określenia również mapy topograficzne (*topographische Karten*, *topographische Zeichnungen*, *topographischer Grundriss*). Są to mapy o takiej podziale, by można było ująć wszystkie szczegóły terenu. Łączono je również z planami ekonomicznymi czy wojskowymi (tzw. *Planzeichen*). Różnica między mapą topograficzną a planami polega na tym, że mapy punktu różności przesuwają na ujęcie ogólne, a plany na zaakcentowanie tematu, który chce się bliżej rozpracować. Stąd zacieranie się granicy między mapą topograficzną a planami²¹. Drugą formą map terytorium są mapy drogowe. Mapy te wynikają przede wszystkim z działalności zarządów dróg państwowych. Najstarszą tego rodzaju mapą w WAPO jest mapa drogowa z 1797 r., podkreślająca naturalne związanie Pomorza Wschodniego z całością obszaru Polski²². Trzecią formą są mapy hydrograficzne. Tej formy mapy związane są z podstawowym zespołem archiwalnym Urzędu Rybackiego w Giżycku (*Fischmeisteramt*) oraz z administracją policji wodnej²³. Czwartą formą mapy

luminach tekstowych. Do tej grupy map należą przede wszystkim mapy Ottego z lat 1857—1860 powiatu olsztyńskiego, ilaweckiego, nidzickiego, ostródzkiego; dalej Guisego z lat 1826—1828 Dąbrówna, Olsztynka, Miłomłyn, Reszla, Braniewa, Bałgi, Dobrego Miasta, Zalewa, Młynar, Węgorzewa.

²⁰ Systematyka map w WAPO uzależniona jest od specyficznych warunków archiwalnych. Otóż ze względów konserwacyjnych przechowywane są (o ile to możliwe) osobno i według formatu; dalej wylacza się z jej organicznej spoiwości na rzecz jej mechanicznej wspólnoty. Dlatego zbiory kartograficzne w ogóle swą tektonikę opierają na podziale systematycznym. Stąd DA grupujący zbiory kartograficzne Konserwatora Zabytków PKO usystematyzowany jest następująco: plany i rysunki zabytków Królewca, dokumentacja techniczna tumu w Królewcu, obrazy fresków, rysunki domów mieszczkańskich, dokumentacja architektoniczna, dokumentacja budownictwa miejskiego, dokumentacja prac mistrzów budowlanych, mapy i plany, grafika. Zbiory kartograficzne stale narastają, więc dopływy włączane są do ustalonej systematyki.

²¹ W WAPO znalazło to wyraz w ustaleniu wspólnego dla map i planów katalogu. Dotyczy to map i planów Gehlhaara, Eichstäda, Stürmra, Gayla, Mendthala, Wollmara, Pirschera, Heitmanna, Johansena, Puppeka, Beckera, Rüdera, Kinzela, Kantera, Heinemanna, Kujatha, Anloffa, Hildebrandta czy Guisego.

²² Mapa z 1797 r. przedstawia główny szlak komunikacyjny łączący Gdańsk i Elbląg z Poznaniem, Wrocławiem i Krakowem. Punktem skupiającym trzy rozgałęzienia był Toruń, by do Torunia idąc wspólnie przejść przez Anielską Górę, Grudziądz, Malbork i dojść do Gdańska czy Elbląga. Mapy drogowe powiatowych zarządów dróg publicznych oraz tzw. *Fahrbereitschaftsleiter*, to mapy drogowe z XIX i XX wieku dotyczące budowy systemu dróg łączących Królewiec z Warszawą przez Bartoszyce i Wielbark. Ten szlak drogowy był najważniejszy w południowym ukierunkowaniu systemu drogowego Prus Wschodnich przed 1945 r. Akta Dyrekcji Kolei Państwowych zawierają mapy i plany budowy linii kolejowych Prus Wschodnich.

²³ Stosunki wodne Prus Wschodnich stanowiły jeden z centralnych problemów gospodarczych. Stąd waga map i planów stanowiących załączniki do akt w rejencji olsztyńskiej, dotyczących spraw obniżania tafli jezior mazurskich (Dział III *Domänen* oraz Dział III *Forsten*). Zespół Urzędu Rybackiego w Giżycku (*Oberfischmeisteramt Lötzen*) z lat 1817—1944 obejmuje również akta urzędów, których część funkcji przejął (np. landratur i urzędów dominialnych) z Węgorzewa, Pisz, Goldapi, Giżycka, Eiku, Olecka, Mrągowa, Wydmin. Znaczenie dróg wodnych dla Prus Wschodnich w XIX wieku i na początku XX wieku było ogromne. Np. w 1906 r. do Królewca przybywało Kanalem Mazurskim 26 745 statków przywozujących 774 326 ton towarów oraz 885 tratw z 306 340 ton towarów (zob. F. Simon, *Die Wirtschaftliche Bedeutung des Masurischen Kanals*, Königsberg 1913, ss. 2—3).

terytorium są mapy klimatologiczne. Są one przede wszystkim rezultatem pracy administracji rolnej²⁴. Piątą formą są mapy biogeograficzne, związane z aktami administracji rolnej, leśnej oraz ochrony przyrody²⁵. Wreszcie szóstą i ostatnią formą map terytorium są mapy geologiczne. Mapy te przeważnie są częścią składową zespołów akt administracji gospodarczej, w szczególności administracji domen państwowych, które nie tylko prowadziły gospodarkę rolną (jakkolwiek była to główna dziedzina), czy zajmowały się przemysłem rolnym, ale również przemysłem oraz górnictwem (że wspomnieć wydobycie wapienia, rudy żelaznej darniowej itp.)²⁶.

Drugą grupą map są mapy własnościowe (*Besitzkarten*), odzwierciedlające ustrój własnościowy ziemi²⁷. Wśród tych map rozróżniamy kilka podgrup. Pierwszą podgrupą są mapy katastralne (*Flurkarten*). Z uwagi na związanie katastru pruskiego z instytucją ksiąg gruntowych mapy te mają szczególne znaczenie dla podstawowego elementu ustroju społecznego, jakim jest prawo własności. Stąd znaczne rozszerzenie zadań katastru w stosunku do pierwotnych celów istniejącego w latach 1708—1760 *censimento milanese*²⁸. Sprawa wymaga szczegółowego opracowania instytucji *capitastra* czy *catastra* czyli *capitum registra*. Dla nas na bieżąco potrzebny jest wykaz form map i akt katastralnych. Na marginesie trzeba zaznaczyć, iż łączność map i akt katastralnych jest ograniczona i w zasadzie bez akt mapy katastralne są bezużyteczne. Otóż WAPO posiada stosunkowo kompletny zasób katastralny regionu, obejmujący zasób zespołów biur katastralnych oraz urzędów ksiąg gruntowych (będących częścią składową sądów grodzkich w ich zakresie sądownictwa bezspornego)²⁹. Organizacja katastru była różna. Rozróżniamy kataster podatkowy (*Steuerkataster*), kataster kwaterekowy (*Einquartierungskataster*), kataster łowiecki (*Jagdkataster*), kataster wodny (*Deichkataster*) oraz wiele innych. Podstawowym instrumentem katastru są księgi katastralne (*Katasterbücher*), w których wykazuje się parcele dzieląc je na 4 kategorie (a — zobowiązane do płacenia podatku, b — wolne od podatku, c — własności publicznej, d — dziedziczne, ogrody przy domach oraz tereny zabudowy). Podkładkami katastru są: mapy katastralne (tak koncepty jak i czystopisy — *Gemarkungsurkarte* oraz *Reinkarte*); dalej księgi katastralne, obejmujące księgi parcel (*Flurbücher*) łącznie z wykazami szczegółowymi (*Artikelverzeichnis*) oraz matrykulami (*Mutterrollen*)

²⁴ Znajdują się one w aktach rejencji olsztyńskiej dział D i F oraz w zespołach landratur w raportach sytuacyjnych.

²⁵ Zespół rejencji olsztyńskiej, dział D i F oraz landratur w zakresie zagospodarowania mokradeł, bagien oraz rezerwatów przyrody.

²⁶ Mapy te zawierają w szczególności zespoły aktowe urzędów administracji ogólnej i gospodarczej, działających w pobliżu Zalewu Wiślanego (gdzie np. w 1912 r. pracowało 14 cegielni produkujących rocznie 80 milionów sztuk cegieł oraz 2 fabryki wapienia — *Kalksandsteinfabriken*), wzdłuż biegu Łyny (gdzie pracowało 13 cegielni produkujących 35 milionów sztuk cegieł) oraz innych regionów (gdzie pracowało 14 cegielni produkujących 46 milionów sztuk cegieł). Akta dotyczące budowy huty żelaza w Wądołku zawierają również mapy i plany pokładów darniowej rudy żelaza.

²⁷ H. O. Meisner i G. Leesch, op. cit., s. 5.

²⁸ Plany katastralne z XVIII wieku zachowały się jako wtręty w zespole PKO oraz częściowo w zespołach sądowych Prus Wschodnich, skoncentrowanych w Oddziale Terenowym w Morażu Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie.

²⁹ Całe prawodawstwo pruskie od połowy XVIII wieku do dni ostatnich ustalało bezpośrednie związki instytucji hipoteki z katastratem podatkowym oraz utrzymanie zgodności danych między księgą gruntową a katastratem. WAPO posiada przeszło 70 000 ksiąg i akt gruntowych oraz przeszło 14 000 woluminów urzędów katastralnych.

i księgami budynkowymi (*Gebäudesteuerrollen*); wreszcie mapy parcel (*Flurkarten*), ustalające granice parcel w gminie (*Flurgrenze*, *Flurscheidung*³⁰). Drugą podgrupą map własnościowych są mapy osadnicze (*Siedlungskarten*). Mapy te związane są przede wszystkim z osadnictwem rolnym oraz ze zmianami ustroju rolnego. Są to one produktem administracji rolnej oraz Generalnej Komisji przeprowadzającej uwłaszczenie chłopów, tworzącej tzw. gospodarstwa rentowe (*Rentengüter*). Mapy osadnicze uzewnętrzniają wizualnie zmiany obrazu i ustroju wsi³¹. Trzecią podgrupą map własnościowych są mapy graniczne (*Grenzkarten*)³². Czwartą podgrupą są mapy separacyjne (*Separationskarten*), nieraz łączone z mapami dysmembracyjnymi; są one wynikiem przede wszystkim zmian ustroju rolnego. Ich celem jest podział jednostek podatku gruntowego, które w zasadzie nie podlegały podziałowi (*Untheilbarkeit der Güter*). Podobnie zresztą sprawa przedstawia się tu jak i przy mapach osadniczych³³. Piątą podgrupą są mapy zalesień, związane z aktami administracji lasów, bogato reprezentowane w zasobie archiwalnym WAP Olsztyn³⁴. Szóstą podgrupą map własnościowych są mapy administracyjne oraz mapy polityczne³⁵.

Trzecią grupą map są mapy stosunków kulturalnych (*Kulturkarten*), rysujące stosunki kulturalne i rozwojowe, dające się uchwycić geograficznie. Do tych map zaliczamy: mapę stosunków narodowych, mapę stosunków ludnościowych, mapę stosunków językowych, mapę stosunków wyznaniowych, mapę komunikacyjną, mapę gospodarczą, mapę stosunków prawnych (tzw. *Rechtsskarte*)³⁶.

Czwartą grupą map są mapy wydarzeń (*Ereignisskarten*), przedstawiające wydarzenia powstałe w przestrzeni w przeszłości oraz w teraźniejszości. Wśród nich rozróżniamy: mapy wojenne, szkice bitew oraz mapy manewrów wojskowych³⁷.

³⁰ Nierozrwalna łączność map i akt katastralnych z księgami i aktami gruntowymi jest wynikiem celu, któremu służą te rodzaje archiwaliów. I tak wpis własności ziemskiej do ksiąg gruntowych obejmuje nr bieżyący ziemi, określenie granic (*Gemarkung*), kataster (*Flurbuch*), matrykuły podatku gruntowego (*Grundsteuer Mutterrolle*), klasyfikację ziemi, wielkość, wysokość podatku dochodowego. Wpis na podstawie katastru (*Berichtigung auf Grund eines Flurbuchanhangs*) obejmuje wielkość oraz wysokość podatku dochodowego. Wpis nieruchomości (*Berichtigung auf Grund eines Gebäudesteuerrollenanhangs*) obejmuje numer nieruchomości, granice, parcele, matrykułę podatku gruntowego oraz od nieruchomości, klasyfikację, wielkość gruntu, wielkość podatku dochodowego, wartość podatkową nieruchomości. Dalej następują wpisy dotyczące właściciela (przewłaszczeń), dopisy i odpisy, obciążenia, ograniczenia praw własności, dziedziczenie, hipoteczne zapisy.

³¹ Mapy osadnicze (odwrotnie od map katastralnych) również i bez akt mogą być użyteczne. Ślad liczba tych map w WAPO jest stosunkowo mała. Zatrzymały je poszczególne urzędy geodezyjne. Najbardziej pełny komplet map osadniczych sprzed 1945 r. znajduje się w urzędzie geodezyjnym w Działdowie.

³² Mapy te znajdują się przede wszystkim w zespole rejencji olsztyńskiej w dziale D.

³³ Mapy te znajdują się w księgach i aktach gruntowych poszczególnych sądów Prus Wschodnich oraz w zespołach urzędów dominialnych.

³⁴ Przede wszystkim w zespole rejencji olsztyńskiej w dziale F.

³⁵ Mapy administracyjne oraz polityczne są mapami najbardziej autarkicznymi. Wówczas nie ustala się ich proveniencji. Ale tym ważniejsze jest wyjaśnienie stopnia rozwojowego mapy (szkic, projekt, koncept, czystopis, kopia) oraz stopnia powstania (szkic autorski, projekt autorski, projekt rysownika, manuskrypt drukowany, wykazy farb dla druku, korekta, arkusz próbny). Ten gatunek map znajduje się w znacznej liczbie w zespole PKO. Obejmują one podział administracyjny Prus Wschodnich począwszy od granic gmin (*Amtsbezirke*).

³⁶ Mapy te, rozproszone prawie po wszystkich zespołach archiwalnych WAPO, związane są z poszczególnymi tytułami spraw załatwianych przez twórców zespołów archiwalnych.

³⁷ WAPO nie zdołało zebrać archiwaliów wojskowych z terenu Prus Wschod-

Dwie ostatnie grupy map (stosunków kulturalnych oraz wydarzeń) posiadają znacznie więcej map autarkicznych niż poprzednie grupy. Pod pojęciem mapy autarkicznej rozumiemy mapę nie związaną z zespołem aktowym, całkowicie samowystarczalną. Tak samo obie te grupy posiadają znaczną liczbę tzw. map luźnych, tzn. fizycznie samodzielnych, ale treściowo związanych z aktami i twórcami zespołów archiwalnych³⁸.

Wreszcie należy zauważyć, że wszystkie grupy map mogą występować jako: a. mapy historyczne; b. mapy dokumentujące rzeczywistość współczesną (*Zustandskarte* albo *Zeitpunktkarte*); c. mapy planowanej rzeczywistości (prognozy) i wreszcie d. mapy rozwojowe, czy stosunków dynamicznych (*Entwicklungskarten*)³⁹.

Drugim rodzajem materiałów kartograficznych są p l a n y. Występują one jako zwykle mapy, ale wieloskalowe, w podziale od 1 : 5000 do 1 : 10 000, więc zastosowane do bardzo małej powierzchni ziemi. Występują one jako: a. plany miast, b. plany twierdz; c. plany przedsiębiorstw wraz z otoczeniem⁴⁰.

Ten rodzaj kartografii jest reprezentowany w zasobach WAPO w bardzo znacznej liczbie w różnych zespołach archiwalnych z administracji policyjnej (policii budowlanej), wojskowej oraz administracji gospodarczej. Ramy chronologiczne obejmują koniec XVI wieku do 1945 r. W pruskiej systematyce tradycyjnej szczególnie plany budowli, zacierają często granice między planem a szkicem (*Riss*) czy dokumentacją techniczną. Niemniej na podstawie zewnętrznych cech można rozróżnić: plany budowli (*Baupläne*), do których należą również plany twierdz; plany sytuacyjne (*Situationspläne*), dzielące się stosownie do celów im stawianych na: a. Plany ekonomiczne, podające nie tylko rozmiary nieruchomości, lecz także ich wartość, zasób itp. informacje. b. Plany militarne, sporządzane zwykle w mniejszych podziałkach, przedstawiające teren z uwypukleniem elementów potrzebnych dla celów wojskowych, tzn. pozwalających na szybkie zorientowanie się w terenie w oparciu o charakterystyczne akcenty topograficzne. c. Plany specjalne o większej podziale dla określonych wycinków terytorium, ustalanych w rozmaitych

nich. Stąd brak liczniejszej grupy map wydarzeń. Znajdują się one rozproszone po zespołach urzędów cywilnych, służące tylko jako informacje przesyłane przez władze wojskowe. Z akcji zbierackiej najwięcej tego rodzaju map posiada zespół PKO. Np. mapa kampanii wrześniowej z 1939 r. w opracowaniu niemieckiego sztabu generalnego.

³⁸ Mapy autarkiczne w WAPO treściowo związane są czasem z archiwaliami (np. zarządzeniami dotyczącymi zmian nazw miejscowości), czasem z biblioteką podręczną Archiwum (np. drukowanymi tekstami towarzyszącymi kartografice). Teksty towarzyszące kartografice (*Kartenbegleittexte*) stanowią samodzielne tworywo. Jeśli są archiwaliami, opracowane są tak jak rękopis archiwalny, a jeśli są książkami czy rękopisem nie archiwalnym, opracowane są jako obiekt biblioteczny. Łączność treściowa kartografiki jest zaznaczona pełną konkordancją. Podobnie wszelkie samodzielne materiały dodatkowe kartografiki (tzw. *selbständiges Beiwerk*) opracowane są jak teksty towarzyszące kartografice.

³⁹ Mapy tego rodzaju znajdują się prawie we wszystkich zespołach archiwalnych WAPO. Szczególnie z zakresu odbudowy Prus Wschodnich po zniszczeniach wojennych lat 1914—1915 oraz kształtowania sytuacji politycznej Prus Wschodnich w nowych warunkach lat 1918—1939. Są to mapy służące praktycznej działalności administracji, a nawet wydawane dla celów propagandowych, mających ilustrować skutki odcięcia terytorialnego Prus Wschodnich od Rzeszy.

⁴⁰ Podobnie jak mapy tak i plany są luźne (przechowywane osobno) oraz organicznie związane z aktami (wszyste do akt lub zakupowane w aktach) i wyłączenie ich z akt byłoby niecelowe; akta są ich tekstem towarzyszącym.

W zespole PKO posiadamy różne plany, wykraczające znacznie poza podaną systematykę. Są więc i plany dóbr rycerskich, szlacheckich, wsi, majątków rolnych, folwarków, parków zamkowych, cmentarzy wojennych itp.

perspektywach, np. z lotu ptaka (*Vogelperspektive*). Wykonywane są albo piórkciem (*Federzeichnung*) albo iluminowane farbami (*Iluminierte Pläne*)⁴¹.

O planach miast możemy mówić już w XVI wieku. Obok wspomnianego Kaspra Hennebergera i Jana Callasa najliczniejszą grupę w zbiorach WAPO stanowią plany L. Schultheissa v. Unfrieda, plany zamków i zabytków, które Unfried naprawiał, budował lub inwentaryzował. Wspomnieć należy plany Darkiejm. Dalej lekarz elbląski J. A. Dewitz z 1750 r. pozostawił po sobie plany Iławki, Miłomlyna, Miłakowa oraz Krzyża. Inny architekt, A. Hermann, inwentaryzował zamki w Szczytnie (1752), a architekt E. Bertram zamek w Działdowie (1774). Wspólnie Bertram i Hermann zinwentaryzowali zamki i pałace w Reszlu, Barczewie, Lidzbarku Warmińskim, Braniewie, Smolajnach, Jezioranach i Orniecie⁴².

Najwięcej planów i szkiców pozostawił po sobie J. M. Guise, alias Giese z okresu 1826—1828, kiedy inwentaryzował wszystkie zamki krzyżackie. Wydał specjalną pracę rzutów poziomych zamków i warowni miast w Prusach. Oceniając pracę Giesego w porównaniu do Callasa czy Bertrama i Hermanna można określić plany i rysunki Giesego za doskonałe⁴³. Kolejnymi autorami planów są pastor Henryk Otte, G. Heitmann, Albrecht Frisch, J. Ulbrich oraz Henryk Riffarth. Wiek XX to wiek tzw. inwentaryzacji tematycznych (inwentaryzacji domów mieszkańskich, budownictwa drewnianego, zabytków ruchomych, parków zamkowych, grobów wojennych itp.). Z akcji tej pozostało wiele planów i rysunków⁴⁴.

Trzecim rodzajem materiałów kartograficznych są szkice (*Risse*). Występują one w zasobie archiwalnym WAP Olsztyn również pod hasłem „Kroki” z francuskiego *croquis*. Pod pojęciem szkicu rozumiemy linearne i nieperspektywiczne przedstawienie budynków, maszyn itp. przedmiotów. Innym określeniem jest stwierdzenie, iż rysunek wykonano nie na podstawie miary oka (*Augenschein*), a na podstawie pomiarów i obliczeń.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie posiada kilkutyśięcny zbiór szkiców przeważnie związanych z aktami i wszytymi do tych akt. Znajdują się one w zespolach aktowych przede wszystkim administracji gospodarczej, budowlanej⁴⁵. Wszelkie bowiem prace konserwacyjne zabytków wymagają szczegółowych opisów obiektów. Podaje się więc historię i wyniki uprzednich napraw, historię miejscowości, charakterystykę, ocenę stylu i wartości artystycznych, potrzeby napraw. Dochodzą do tego ekspertyzy, badania, narady, protokoły, sprawozdania, projekty, kosztorysy, uwagi konserwatora i sprawy finansowe, korespondencja, akta i szkice — wszystko to daje pełny obraz stosunków w budownictwie, technice, produkcji itp. Materiały sięgają od XVII wieku do 1945 r. Specjalnie bogate w szkice są zasoby

⁴¹ Zebrane plany miast, twierdz, przedsiębiorstw w zespole PKO, w rejencji olsztyńskiej dział S (administracji szkolnej), plany szkół oraz w dziale D plany wsi, wykonane są różnie: jako rysunki odręczne (ołówkowe, kredkowe, piórkowe, akwarelowe), jako ryciny (druk kamienny, druk zwykły, druk offsetowy), jako forma zwielokrotniona (świetłodruk, fotokopie) oraz koloryty (jednokolorowy, wielokolorowy, czy ręcznie kolorowany). Różnorodność wykonania dotyczy przede wszystkim planów parków zamkowych oraz cmentarzy wojennych.

⁴² WAPO, inwentarz zespołu PKO t. 3, ss. 120—144.

⁴³ W zespole aktowym PKO (w samych tylko woluminach tekstowych) znajduje się 1609 egzemplarzy rysunków oraz reprodukcji. Jest to najbardziej zwarty zasób rysunków. Inne zespoły archiwalne posiadają rozproszone rysunki (np. landratury i zarządy miejskie).

⁴⁴ Z inwentaryzacji budownictwa wiejskiego, chłopskiego (*Bauernhäuser*) WAPO posiada 467 rysunków z powiatów: bartoszyckiego, braniewskiego, darkejmskiego, rybackiego, ostródzkiego, świętosiekińskiego, ełckiego, morąskiego oraz pałuckiego.

⁴⁵ Przede wszystkim w zespolach zarządów miejskich.

archiwalne konserwatora prowincjonalnego Prus Wschodnich. Gdy w 1848 r. wydano rozporządzenie, iż opieka nad archiwaliami jako zabytkami historii należy również do zakresu obowiązków i działalności konserwatorów, wówczas szereg składnic planów (*Plankammern*) przy urzędach zaczęło przekazywać szkice archiwalne konserwatorowi prowincjonalnemu. W wyniku tego zasób szkiców konserwatora prowincjonalnego gwałtownie wzrósł¹⁶.

Zbiór szkiców dzielimy na:

a. szkice zewnętrznego wyglądu (*Aufriss*) w nowym ujęciu zbliżony do współczesnego pojęcia „elewacja”; b. szkic geometryczny przedmiotu (*Grundriss*) terenu czy przestrzeni. Przy szkicach geometrycznych dotyczących budowli chodzi o: rzuty podstawowe (*Grundformrisse*), ustalające w najprostszej formie zalety konstrukcji, podziału oraz wykorzystania miejsca. Dalej chodzi o rzuty szczegółowe (*Eintheilungsrisse*), obejmujące rzuty wykopów, piwnic, pięter, wiązań czy dachów (*Kellerriess, Stockwerkriss, Balkonriss, Dachriss*)¹⁷.

W zasobie WAP Olsztyn posiadamy znaczną liczbę szkiców Bertrama, Heitmana, Steinbrechta i innych¹⁸.

Czwartym rodzajem materiałów kartograficznych są schematy (*Schemata*). Podają one przy pomocy linii oraz przeglądów procesy rozwojowe i wzajemne zależności poszczególnych części¹⁹. Archiwum posiada schematy powyższe zwykle wszyte do akt. Schematu bowiem bez akt prawidłowo odczytywać nie można. Dotyczą one różnych zagadnień i spraw. Podzielono je na następujące grupy: a. schematy graficzne (*graphische Darstellungen*). W przeważającej części są to schematy organizacyjne, które należą do głównych pomocy archiwalnych przy porządkowaniu zespołów aktowych i podstawowych instrumentów w zarządzaniu. Schematy te wyjaśniają zależność służbową, zależność funkcjonalną oraz symbole²⁰; b. schematy techniczne (*technische Schemata*) ilustrujące np. schematy połączeń (*Schaltskizzen*)²¹. Ta grupa schematów występuje w zespołach instytucji gospodarczych oraz w przedsiębiorstwach; c. schematy genealogiczne tak fizyczne, jak i filiacji duchowych.

¹⁶ W oparciu o istniejące zbiory kartograficzne w latach 1955—1965 WAPO proponowało opracowanie przeszło 50 tematów. Z nich zrealizowano w zasadzie tylko 2 (F. A. Klonowski o wiejskim budownictwie drewnianym oraz o wiejskim przemyśle — wiatrakach). Wydaje się, że najpilniejszymi problemami w dalszym ciągu są: budownictwo mieszczańskie w Prusach Książących i Wschodnich, rozwój przemysłu (ceglarni, drzewnego oraz hutnictwa żelaza), techniki konserwatorskiej, rzeźby ludowej, rozwoju sztuki dekoracyjnej wewnątrz kościołów.

¹⁷ Biorąc pod uwagę terminologię dokumentacji technicznej można by przyjąć podział szkiców na widoki i rzuty. I znowu napotykamy trudności w systematyzacji, gdyż widoki w archiwistyce zalicza się zwykle do zbiorów kartograficznych (zob. pismo Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych nr PNW-92/60967 z dnia 1 X 1968 r.), WAPO zalicza widoki i rzuty do szkiców.

¹⁸ Dla poszczególnych powiatów WAPO posiada następujące liczby szkiców: olsztyński — 97, szczycieński — 159, reszelski — 63, nidzicki — 116, ostródzki — 286, olecki — 11, gołdapski — 106, węgorszewski — 217, kętrzyński — 178, pasłęcki — 175, morąski — 3, lidzbarski — 55, rybacki — 524, braniewski — 9, bartoszycki — 28, iławski — 611, pozostałe 1021. W sumie 3657 szkiców.

¹⁹ Ze schematami sytuacja przedstawia się podobnie jak ze szkicami. Współcześnie łączy się je z dokumentacją techniczną. Jednakże patrząc na nie z perspektywy archiwalnej, stanowią one odrębny rodzaj zbiorów kartograficznych.

²⁰ Spośród przeszło 1000 zespołów archiwalnych, każdy posiada po kilka, a niektóre po kilkanaście takich schematów.

²¹ Z uwagi na autarkiczny charakter wielu z tych schematów oraz na związaną z nimi z drukowanym tekstem towarzyszącym znajdują się w podręcznej bibliotece archiwalnej.

Ta grupa występuje w przeważającej części w zbiorach podworskich oraz kolekcjach⁵².

Piątym rodzajem materiałów kartograficznych są projekty. Zespół konserwatora prowincjonalnego posiada znaczną liczbę tych projektów. Dzieli się je na: a. projekty techniczne oraz b. projekty kosztorysowe⁵³.

Szóstym rodzajem kartografii jest dokumentacja. Wiek XX wprowadził nowe modne pojęcie dokumentacji. Jego zdefiniowanie może być różne. Stwierdzić należy, iż w tej materii istnieją dwie skrajności — albo ogranicza się pojęcie dokumentacji do czynności technicznych informacji, albo rozszerza się to pojęcie na wszystkie materiały źródłowe, które już się znajdują w archiwum lub powinny się w nim znaleźć⁵⁴. Na tym miejscu nie czas na podjęcie dyskusji. Archiwum olsztyńskie rozstrzygnęło sprawę na rzecz ujęcia dokumentacji jako graficznej informacji o przedmiotach i obiektach; tym samym sklasyfikowało dokumentację w grupie archiwaliów ubocznych, których część składową stanowi kartografia. Tak rozumianą dokumentację usystematyzowano następująco: a. dokumentacja techniczna; b. dokumentacja produkcyjna; c. dokumentacja różna.

Do dokumentacji technicznej należą trzy grupy: dokumentacja konstrukcyjna, dokumentacja technologiczna i różna dokumentacja techniczna. Dokumentacja techniczna reprezentowana jest w znacznej liczbie i dotyczy wielu grup tematycznych. Na przykład dokumentacja budownictwa drewnianego wiejskiego, budowli mieszkańskich, rzemiosła wiejskiego (m.in. wiatraków i młynów)⁵⁵. Do dokumentacji konstrukcyjnej zaliczono: rysunki konstrukcyjne, schematy montażowe, wykazy części, warunki techniczne dla wyrobów, karty zmian konstrukcyjnych. Zresztą skład zbioru dokumentacji konstrukcyjnej zależy od wielu czynników np. złożoności wyrobu. Do dokumentacji technologicznej zaliczono karty technologiczne, karty instrukcyjne operacji, karty kalkulacyjne, karty operacji kontrolnych. Podobnie zresztą jak w dokumentacji konstrukcyjnej skład zbioru dokumentacji technologicznej zależy od danych, określających procesy technologiczne oraz ich organizację. Do różnej dokumentacji technicznej zaliczono paszporty maszyn, urządzeń produkcyjnych oraz instrukcje obsługi maszyn⁵⁶.

Na jedną sprawę należy zwrócić tu uwagę, mianowicie na sprawę ułatwiająca ustalanie kryteriów wartościowania dokumentacji technicznej. Otóż jej cechą cha-

⁵² Najliczniej reprezentowane są one w zbiorze podworskim Schwerinów i Dohnów. Związanie ich z drukiem spowodowało, iż w bibliotece podręcznej Archiwum znajduje się ich bardzo wiele.

⁵³ Wyodrębnienie projektów nastąpiło dlatego, że przedstawiają one tylko propozycje. W samym tylko zespole PKO jest ich przeszło 700. Dokumentacja natomiast jest instrumentem wykonawstwa technicznego lub inwentaryzacji obiektów.

⁵⁴ T. Grygier, *Dokumentacja współczesna*, s. 520 oraz S. Sudół, *Dokumentacja produkcyjna*, Warszawa 1965, ss. 5—7.

Z uwagi na ilościowy wzrost dokumentacji, podlega ona znacznej selekcji i to nie tylko na podstawie kryteriów wartościowania przedmiotów czy obiektów, ale na podstawie kryteriów przydatności praktycznej. Dla przykładu budowa statku może być prowadzona w oparciu o 1000 woluminów dokumentacji i może być prowadzona w oparciu o 1 wolumin dokumentacji. Selekcja materiałów łagodzi znacznie odrębność dokumentacji w ramach zbiorów kartograficznych, rysunkowo przedstawiających przedmioty i obiekty. Jednakże mapy i plany J. Lelewel słusznie zaliczył do geografii jako części składowej kartografii. Stąd pojęcie zbiorów kartograficznych jest pojęciem nadrzędnym dla różnego rodzaju rysunków.

⁵⁵ WAPO posiada przeszło 1000 kompletów dokumentacji technicznej dotyczącej budownictwa mieszkaniowego Prus Wschodnich. Zob. inwentarz zespołu PKO. t. 2, ss. 238—256.

⁵⁶ Różnorodność tej dokumentacji znajduje swój wyraz w WAPO w jej dużej liczbie — ponad 2000 egzemplarzy.

rakterystyczną jest wielokrotność jej użytkowania, tzn. użytkowanie jej w wielu cyklach produkcyjnych.

Jeśli chodzi o dokumentację produkcyjną, to związana ona jest z uruchamianiem produkcji wyrobów i usług, z przebiegiem procesu produkcyjnego i z jego zakończeniem. Warto przy tym podkreślić, że dokumentacja produkcyjna powstaje z jednorazowego użytku. Do tej dokumentacji zaliczono: dokumentację pobrania, zwrotu i odpadu materiału, rozliczenia zużycia materiałów, płac, ruchu elementów produkcji³⁷. Dokumentację produkcyjną często nazywa się dokumentacją warsztatową, obiegową czy manipulacyjną. Dokumentację tę sprzed 1840 r. zachowuje Archiwum bez wyjątku trwałe.

Podobnie jak z dokumentacją produkcyjną postępuje się z dokumentacją różną; przede wszystkim planistyczną oraz statystyczną³⁸. Dokumentacja produkcyjna i różna jest elementem funkcji dyspozycyjnych i ewidencyjno-sprawozdawczych oraz wyjaśnia dokumentację konstrukcyjną. A przy jej wartościowaniu archiwalnym trzeba brać pod uwagę informacje o ewidencji przebiegu produkcji, kontroli i analizy gospodarności, działania, zarobków robotników oraz kosztów produkcji³⁹.

Siódmym rodzajem kartografii są o b r a z y (*Bilder*). W skład tej grupy ubocznych archiwaliów wchodzi: a. rysunki, b. obrazy, c. fotografie, d. filmy i e. rysunki pieczęci i herbów.

Zbiór obrazów Archiwum w Olsztynie jest bardzo znaczny. Najslabiej jest reprezentowany film i to tylko w formie mikrofilmowania zabezpieczającego na wypadek klęski żywiołowej względnie wojny. W jednym tylko zespole konserwatora prowincjonalnego jest 1616 rysunków, 117 obrazów, 1270 fotografii, 356 rysunków pieczęci i herbów, razem 3359 jednostek⁴⁰.

³⁷ Niektóre z tych materiałów, związane z drukowanym tekstem towarzyszącym znajdują się w bibliotece podręcznej Archiwum.

³⁸ W WAPO znajduje się ona w przeważającej części w zespołach landrackich w działach związanych z nadzorowaniem przemysłu oraz wykonywaniem nadzoru nad bezpieczeństwem i higieną pracy.

³⁹ S. Sudoł, op. cit., s. 6.

⁴⁰ WAPO, Inwentarz PKO, t. 3, ss. 1—231. Wątpliwości nasuwają się przy włączeniu ikonografii do zbiorów kartograficznych. WAPO rozstrzygnęło tę sprawę podobnie jak z dokumentacją. Praktyczne i organizacyjne trudności w systematyzowaniu ikonografii ilustruje również W. Kolałak, *Zbiór ikonograficzny w teliach Ambrożego Grabowskiego*, Archejon, t. 44, 1966, ss. 145—175, podając iż w zbiorach ikonograficznych znajdują się mapy, plany, rysunki, ryciny, widoki, karty pocztowe, ulotki, ekslibrisy, blankiety, winiety, grafika okolicznościowa, godła, herby, karykatury, klepsydry, wiersze, pieśni, wzory numizmatyczne, stemple, pieczęcie, wzory ubraniowe, umundurowania itp. W zależności więc od materiału przeważającego za ogólne pojęcie dla różnego rodzaju zbiorów można przyjąć „ikonografie”, włączając do tego nawet źródła publicystyczne. Z uwagi na specyfikę swych zbiorów WAPO przyjęło dla nich nazwę: „zbiory kartograficzne”.

A N E K S *

Ankieta dotycząca zbiorów kartograficznych w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie.

1. Opiekun zbioru kartograficznego — dr Tadeusz Grygier, kierownik Oddziału I i IV (akt do 1945 r. oraz zbiorów i kolekcji).
2. Data powstania zbioru — rok 1953.
3. Zbiór kartograficzny wchodzi w skład Oddziału IV — zbiorów i kolekcji.
4. Ogólna liczba zbioru: 14 000 kartografiki luźnej zinwentaryzowanej; 6 000 kartografiki luźnej nie zinwentaryzowanej; 3500 kartografiki związanej i wszytej do akt — skatalogowanej; 80 000 kartografiki związanej i wszytej do akt — nie skatalogowanej. Razem 103 500.
5. Zbiór dotyczy okresu 1542—1944.
6. Pochodzenie zbioru. Zbiór powstał ze zbiorów dawnego Archiwum Państwowego w Królewcu, Archiwum Prowincjonalnego Konserwatora Zabytków Sztuki Prus Wschodnich, ze zbiorów kartograficznych poszczególnych urzędów Prus Książęcych i Prus Wschodnich (w szczególności z urzędów katastralnych) oraz w wyniku akcji zbieraczej samego Archiwum Olsztyńskiego w latach 1949—1958.
7. Stan zachowania zbioru — prowizorycznie można przyjąć, iż nie przekracza on 20% dawnej kartografiki. Około 15% zbioru map znajduje się w *Staatliches Archivlager* w Getyndze oraz w zbiorach bibliotecznych zabezpieczonych w bibliotece w Marburgu. Resztę — 65% zbiorów należy uznać za zaginioną w wyniku akcji zbieraczej samego Archiwum Olsztyńskiego w latach 1949—1958.
8. Nazwy głównych zespołów archiwalnych, z których wydzielono dotychczas zbiory kartograficzne:

A. Zbiór kartograficzny Prowincjonalnego Konserwatora Zabytków Prus Wschodnich, którego struktura przedstawia się następująco: dokumentacja techniczna zabytków obszaru Prus Wschodnich; rysunki fresków średniowiecznych w kościołach Prus Wschodnich; dokumentacja techniczna kamieniczek mieszkańskich z XVI—XIX wieku; militaria — plany urzędów wojskowych, oddanych władzom cywilnym; plany cmentarzy wojskowych; plany parków i ogrodów zamkowych; dokumentacja techniczna dawnego drewnianego budownictwa wiejskiego Prus Wschodnich; projekty planów architektonicznych; mapy topograficzne Prus Wschodnich; plany topograficzne Prus Wschodnich; rysunki; obrazy; rysunki pieczęci i herbów; schematy; fotografie. Zbiór obejmuje okres 1542—1941.

B. Zbiór kartograficzny 16 urzędów katastralnych Prus Wschodnich, którego struktura przedstawia się następująco: kataster prawny — kataster gospodarczy — kataster podatkowy. Pod względem formy rozróżnia się: kataster parcel (*Parzellarkataster*); kataster jednostkowy (*Gutskataster*); kataster klasyfikacyjny (*Werts- und Ertragskataster*). Pod względem formy wykonania rozróżnia się: *Gemarkungsurkarten*; *Reinkarten*; *Polygonnetzbilder*; *Messungsrisse*; *Lienennetzrisse*; *Risse*; *Planaufmessungs-Risse*; *Ergänzungskarten*.

Zbiór obejmuje okres 1742—1941.

C. Zbiór kartograficzny rejencji olsztyńskiej, którego struktura przedstawia się następująco: mapy wyników plebiscytu w 1920 r.; dokumentacja techniczna budownictwa szkolnego z lat 1825—1910; mapy topograficzne i fizjograficzne

* Poniżej zamieszczam z niewielkimi zmianami ankietę przesłaną Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie w grudniu 1965 r. Ankieta ta stanowi podsumowanie informacji o zawartości zbiorów kartograficznych w WAPO.

domen państwowych z lat 1734—1905; plany domen państwowych z lat 1810—1870; mapy zalesień z lat 1832—1871.

D. Zbiór kartograficzny Dyrekcji Kolei Państwowej Prus Wschodnich, której struktura przedstawia się następująco: mapy własnościowe kolei; mapy linii kolejowych; mapy stacji kolejowych; dokumentacja techniczna budynków kolejowych.

Zbiór obejmuje lata 1823—1914.

E. Zbiór kartograficzny wydziałów ksiąg gruntowych sądów Prus Wschodnich, który narósł w wyniku ścisłego powiązania instytucji ksiąg gruntowych z instytucją katastralną. Mapy i plany katastralne są częścią składową akt gruntowych. Spełniają one dwa podstawowe zadania: 1 — prawnie ustalają nienaruszalność własności; 2 — są jednym ze źródeł informacji dla katastru podatkowego. Struktura tego zbioru kartograficznego uzależniona jest od organizacji instytucji ksiąg gruntowych. Więc mapy i plany dotyczą: miejscowości; parcel; matrykuł podatkowych; rodzaju gospodarki i jej położenia; odpisów i przypisów części nieruchomości i gruntu; rejestru gospodarstw rolnych. Zbiór obejmuje lata 1782—1938.

9. Zbiór w zasadzie (poza nielicznymi wyjątkami) dotyczy obszaru Prus Wschodnich.

10. Systematyka zbioru kartograficznego WAPO przedstawia się następująco:

I. M a p y

1. mapy terytorium:

a. mapy fizyczne (topograficzne); b. mapy drogowe; c. mapy hydrograficzne; d. mapy klimatyczne; e. mapy biogeograficzne; f. mapy geologiczne,

2. mapy własnościowe:

a. mapy katastralne; b. mapy osadnicze; c. mapy graniczne; d. mapy separacyjne; e. mapy regulacyjne stosunków własnościowych; f. mapy dysmembracyjne; g. mapy zalesień; h. mapy administracyjne; i. mapy polityczne.

3. mapy stosunków kulturalnych:

a. mapy stosunków narodowych; b. mapy stosunków ludnościowych; c. mapy stosunków językowych; d. mapy stosunków wyznaniowych; e. mapy komunikacyjne; f. mapy gospodarcze; g. mapy stosunków prawnych,

4. mapy wydarzeń:

a. mapy wojenne; b. szkice bitew; c. mapy manewrów wojskowych.

II. P l a n y: 1. plany miast; 2. plany twierdz; 3. plany przedsiębiorstw; 4. plany budowlne; 5. plany sytuacyjne; 6. plany ekonomiczne; 7. plany militarne; 8. plany specjalne.

S z k i c e: 1. szkice zewnętrznego wyglądu (elewacji — widoki); 2. szkice geometryczne przedmiotu i obiektu (a. rzuty podstawowe; b. rzuty szczegółowe).

IV. S c h e m a t y: 1. schematy graficzne; 2. schematy techniczne; 3. schematy genealogiczne.

V. P r o j e k t y: 1. projekty techniczne; 2. projekty kosztorysowe.

VI. D o k u m e n t a c j a: 1. dokumentacja techniczna (a. dokumentacja konstrukcyjna, b. dokumentacja technologiczna, c. różna dokumentacja techniczna); 2. dokumentacja produkcyjna; 3. dokumentacja planistyczna.

VII. O b r a z y: 1. rysunki; 2. obrazy; 3. fotografie; 4. rysunki pieczęci i herbów.

11. Do specjalnie interesujących map należą: mapa Henryka Zella z 1542 r. (fotografia); mapa Kaspra Hennebergera z 1576 r.; mapy i plany oraz rysunki

Jana Callasa, L. Schultheiss v. Unfriede, Dewitza, Meriana, A. Hermanna, Bertrama, H. Ottego, J. Guisego, G. Heitmanna.

12. a. Zbiór kartograficzny przechowywany osobno — kartografika luźna opracowana jest w 65%; b. Zbiór kartograficzny przechowywany łącznie z aktami — kartografika wszyta w akta (jest opracowana i zinventaryzowana łącznie z aktami) w 95%. Natomiast katalogi posiada tylko w 10%.
13. Zbiór udostępniony jest w 80%.
14. Pomoce ewidencyjne w postaci kartotek inwentarzowych, ksiąg inwentarzowych, ksiąg katalogowych oraz inwentarzy archiwalnych.
15. Mapy i plany wszyte w akta — ok. 83 000 — odszukać można przy pomocy inwentarzy archiwalnych zespołów. Tylko zespół Prowincjonalnego Konserwatora Zabytków Sztuki Prus Wschodnich posiada katalog zbiorów kartograficznych zawartych w woluminach tekstowych (3500 pozycji).
16. Archiwum nie posiada negatywów map i planów.
17. Archiwum nie posiada pracowni fotograficznej.
18. Na temat zbiorów kartograficznych WAPO informuje S. Rożański, *Z problematyki ochrony zabytków sztuki byłych Prus Wschodnich*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1957, z. 1. ss. 11—25. Inwentarz archiwalny zespołu Konserwatora Zabytków (*Der Provinzialkonservator der Denkmäler der Kunst und der Geschichte der Provinz Ostpreussen* = skrót PKO) posiada następującą strukturę:
  - A. Materiały aktowe: inwentaryzacji zabytków z lat 1854—1860 dokonanej przez Oddział IV Ministerium Oświecenia i Wyznań (18 woluminów o 4105 fol.). Ta inwentaryzacja obejmuje 18 powiatów Prus Wschodnich; korespondencję PKO dotyczącą poszczególnych zabytków (580 woluminów o 20 650 fol.) na terenie Prus Wschodnich. Akta ułożone według podziału administracyjnego i układu alfabetycznego w ramach jednostek terytorialnych administracji; działu wypisów archiwalnych dotyczących zabytków (94 woluminy o 919 fol.); varia tekstowe; szczątki pomocy kancelaryjnych i archiwalnych.
  - B. Archiwum Zabytków (*Denkmalarchiv* = skrót DA) zawiera: 46 działów, obejmujących mapy, plany, dokumentację techniczną poszczególnych zabytków, grafikę, rysunki herbów, materiały kaligraficzne (*Probeschriften*), zdjęcia (*Fotographica*), reprodukcje oraz pieczęcie.
  - C. Katalogi: zdjęć znajdujących się w woluminach tekstowych; zdjęć znajdujących się między dokumentacją techniczną; map i planów znajdujących się w woluminach tekstowych; map i planów znajdujących się między dokumentacją techniczną; rysunków i reprodukcji w woluminach tekstowych; pieczęci znajdujących się na tekstach ankiety inwentaryzacyjnej z lat 1854—1856.
19. Archiwum nie posiada dubletów.

CARTOGRAPHIC COLLECTION OF THE PROVINCIAL
STATE ARCHIVES AT OLSZTYN

SUMMARY

The cartographic collection of the Provincial State Archives at Olsztyn comes from the period 1542—1945. It is held in the 4th Division of the Archives and consists of: a part of the collection of the State Archives at Królewiec (Königsberg), a part of the collection of the Conservator of Monuments for East Prussia, cartographic documents of particular offices of Ducal Prussia and East Prussia, mainly cadastral and geodetical, and also of documents acquired during a special action organized by the Olsztyn Archives in the years 1949—1958.

The number of cartographic units amounts to 103,500, out of which 20,000 are loose and the rest is bound up in volumes together with other documents.

In the collection of the Conservator of Monuments for East Prussia (1542—1941) plans of particular monuments, mediaeval frescos in churches, burghers' houses of the 16th—19th cent., peasant wooden houses of the 18th—19th cent., as well as plans of parks and gardens, topographic maps, drawings of seals and heraldic arms, other drawings, sketches and photographs can be found.

The collection of cadastral and geodetical offices (1742—1941) includes cadastral maps and plans of particular lots, geodetical maps, maps of compulsory regulation of peasants' lots and of parcelling of landed estates.

In the collection of the Regency of Olsztyn (Allenstein) there are maps showing the results of the 1920 plebiscite, plans of schools built during the period 1825—1910, topographic and physiographic maps of the state domains (1734—1905), afforestation maps (1832—1871), while in that of the East Prussian Railway Board — maps of railway lines, plans of railway stations and other buildings (1824—1914).

There exist also a cartographic collection of the Land Register Divisions of East Prussian courts (1782—1938). These Divisions were in close collaboration with cadastral offices. Representing graphically the ownership of the land they served taxing purposes. Maps and plans of particular villages and lots showing all the changes in their area can be found there.

Loose cartographic documents are of various character and refer mainly to the area covered by the Olsztyn Archives. That collection is elaborated in 65% and the cartographic units bound in volumes in 95%. All the catalogues, inventory books and card-indexes are accessible to the public.

In the above article the author made an attempt to systematize the cartographic collection of the Olsztyn Archives. Such systematization was necessary to define the character of that collection and thus enable its further elaboration.